

В.І. Проскуряков, О.В. Сінкевич
Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра дизайну архітектурного середовища

ІДЕЙНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕАТРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ У ВОЛИНСЬКОМУ ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

© *Проскуряков В.І., Сінкевич О.В., 2013*

Висвітлено генезу архітектури театрів Волині XIX – першої половини XX ст. у контексті формування мережі театральних будівель цього регіону.

Ключові слова: стаціонарний театр, театральна зала, тимчасовий театр, інтер'єр.

The article analyzes the origins of theatre architecture of Volhynia in XIX – first part of XX century in the context of theatre buildings network evolution in the region.

Key words: permanent theatre, theatre hall, temporary theatre, interior.

Постановка проблеми

Театр як явище цікавить сьогодні в Україні багатьох дослідників і науковців різних галузей, оскільки він є невід'ємною складовою національного розвитку. Це стосується і архітектури. Наприклад, широковідома архітектурно-театральна школа, яку очолює професор В.І. Проскуряков (В. Проскуряков, доц. Б. Гой, В. Кубай, Д. Ярема, І. Гуменник та інші) вже майже 25 років досліджує феномен архітектури українського і світового театру. Однак спроб детально дослідити та проаналізувати зародження і розвиток архітектури театру у волинському етнокультурному регіоні до цього часу не робилося, хоча Волинь – особлива історико-етнографічна область, прабатьківщина слов'ян, давня етноконтактна зона.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Деякі розвідки про театральні-видовищні дійства можна віднайти у історичних нарисах, публікаціях істориків, краєзнавців, етнографів – О. Прищепи, М. Кучерепи, С. Степанюк, І. Жилінського. На жаль, нема відповідних ґрунтовних досліджень цього регіону в галузі архітектури, а саме особливостей побудови простору, організації дії, оформлення сцени, технології. Актуальною ця тема є ще й у контексті розгортання глобалізаційних процесів, у яких усі культури ризикують втратити свої національні чи етнічні особливості, уніфікуватися, перетворитися на новий продукт початку XXI століття.

Мета

Ось чому метою публікації є висвітлення феномену театру у волинському етнокультурному регіоні, появи перших театральних будівель та споруд.

Виклад основного матеріалу дослідження

Перші згадки про театр на Волині відносяться до XVI ст. Іван Франко у своїй праці “Русько-український театр” пише: “Можна припустити, що основана около 1580 року перша греко-руська академія в Острозі була коли не першим, то все-таки в тім часі головним розсадником релігійної

драми”[5]. Удалося з’ясувати також, що в 1726–1742 рр. в Острозі активно працював театр при єзуїтському колегіумі. 1726 р. на його сцені йшла п’єса “З пошукань мудрості в трагедіях Едипа”, а 1727 р. – вистава “Про польського магната Болеслава Кривоту”. Цей театр ставив твори лише латинською мовою. Існують архівні дані, що в князів Любомирських – власників міста Рівного – вже був театр, акторська трупа якого складалась переважно з обдарованих кріпаків. Наприкінці XVIII ст. поблизу свого палацу в Рівному князі Любомирські побажали закласти парк-сад. Як відомо, парк обрамляв величну споруду палацу Любомирських з південного боку. Паркові алеї прикрашали кам’яні статуї, альтанки, імітації руїн готичних споруд. Там діяв манеж і тимчасовий театр.

Рис. 1. Палац князів Любомирських (фото 30-х років XX ст.)

У період XIX–XX ст. жителі волинських міст почали активніше долучатися до театрального мистецтва. Відомо, що перша стаціонарна споруда міського театру на Волині була зведена ще в 1809 р. у Житомирі. У середині XIX ст. із занепадом поміщицьких господарств магнатські театральні трупи зникають. У другій половині XIX – на початку XX ст. у містах Волині розвивалося аматорське театральне мистецтво. З 90-х років XIX ст. до культурного життя волинських поселень активніше долучаються учні та вчителі місцевих навчальних закладів, представники нечисленної міської інтелігенції. Участь у спільних театральних виставах та музичних дійствах згуртувала місцевих аматорів. Існували також аматорські колективи інших національностей – єврейські, польські, російські, чеські. Значний внесок у культурно-мистецьке життя Волині зробили аматори театрального руху, який плекало товариство „Просвіта”. При центральних осередках в Луцьку, Рівному, Кременці та інших містах театальною справою переважно займались музично-драматичні секції товариства, які насправді були аматорськими театральними гуртками, участь в яких була престижною [4]. За даними статистики на початку XX ст. лише у чотирьох волинських містах не було спеціальних театральних приміщень (Ізяславі, Кременці, Овручі, Здолбунові). А в таких містах, як Ковель, Рівне, нараховувалося по п’ять сценічних майданчиків (театрів, клубів, циркових приміщень тощо). Водночас і деякі волинські містечка мали окремі театральні приміщення (Полонне, Любар, Шепетівка). Їхня відсутність у деяких містах не завжди позбавляла городян можливості ознайомитися із театральним і музичним мистецтвом, оскільки трупи, які гастролювали, а також окремі артисти нерідко наймали для виступів пристосовані приміщення. [3] Щодо художнього аспекту театального життя, то зазначимо, що у першій половині XXст. впроваджувалася друга театральна реформа: відбувався відхід від реалістичного театру, з’являлися драматичні колективи нових форм, зникла посада суфлера; режисура,

інсценізація виокремились у окрему професію [4]. Головними центрами, де будувалися перші спеціалізовані театральні будівлі волинського регіону, стали міста Рівне, Луцьк, Житомир. Пожвавлення театального життя припадає на початок ХХ ст. 2 лютого 1908 року в Рівному урочисто відкрився театр Зафрана, приміщення якого не збереглося. Власник, єврейський комерсант Лейб Зафран, назвав свою нову будівлю “концертним залом”. Вона ззовні вирізнялася простотою – без зайвих архітектурних прикрас. Гладкі стіни були оздоблені пілястрами й елегантним карнизом. Із коридору донизу, у глядацьку залу, вели кам’яні сходи. Тому партер театру був розміщений значно нижче від “нульового рівня” навколишньої території. Це було зумовлено тим, що в ті часи заборонялося будувати будинки, вищі від двох поверхів. Тому для збільшення простору зали рівень підлоги заглиблювався. Зала театру, округлої форми із чудовою акустикою, вміщала 17 лож, 18 рядів крісел у партері, два ряди на балконі й три – у галереї [2]. Приватний театр у стилі модерн налічував 400 місць. Розташовувалася будівля на вул. Гоголівській (сучасна вул. С. Петлюри). Театр був дуже популярним серед рівнян, оскільки на його сцені виступали відомі на той час актори, які зі своїми театральними колективами здійснювали гастрольні поїздки. У театрі Зафрана проводились і головні міські урочистості. Починаючи з 1909 р., міські думи почали ухвалювати обов’язкові постанови з облаштування та утримання театрів-кінематографів. Прийняла такий документ і Рівненська міська дума. В ньому визначали розміри зали та апаратної камери, порядок розташування та розміри сидінь, наявність протипожежних пристроїв, телефону тощо. В 1941–1944 рр. театр діяв як міський, окупаційна влада навіть відремонтувала і відреставрувала приміщення в європейському стилі (а колишній театр Зафрана був чималенький: від вул. Пересопницької до вул. Петлюри 5/7). Як згадують очевидці, в театрі зробили гарне освітлення, розширили сцену, розкішно оформили лоджії-бенуари й вестибюлі, на першому поверсі працював ресторан “Театральний”, звичайно, тільки для німців. У червні 1944 р. приміщення колишнього кінотеатру Зафрана закріпили за Рівненським обласним державним театром. До закінчення війни його приміщення також було сильно пошкоджено і вже не відновлювалось [5]. У 1913 р. на гастролі до Рівного приїхав мандрівний Єврейський театр Х. Гільдорфа, який згодом став стаціонарним рівненським театром і гастролював переважно по містечках Рівненського повіту. Цей колектив діяв до 1936 р., мав своє стаціонарне приміщення, перебудоване із синагоги на вулиці Замковій. Цей будинок дотепер не зберігся. Місто Рівне було чи не єврейським центром Волині. Перед Другою світовою війною місцева єврейська громада налічувала 35 000 осіб. Тому в Рівне часто приїжджали на гастролі театри: Варшавський єврейський театр Іди Камінської, Вільнюська трупа Бенціоли Вітлера, Нью-Йоркський єврейський театр, Київський державний єврейський театр та Львівський державний театр імені Шолом-Алейхема. Усі названі колективи виступали в приміщенні театру Лейби Зафрана [5]. Це була епоха розквіту єврейської театральної культури на Рівненщині. Варто зазначити, що феномен розквіту єврейського театру на Рівненщині як системи духовно-етичних цінностей розглядався в контексті європейської культури та цивілізації, у співвідношенні загальнолюдських ідей, понять і моральних цінностей. У Рівному 1925 р. було організовано театр залізничників, який мав власне дерев’яне літнє приміщення в залізничному парку (тепер на цьому місці привокзальна площа і залізничний вокзал). Цей театр очолив емігрант із Росії антрепренер Олександр Бояров. Першою він здійснив постановку п’єси І. Лисенка-Конич “Каторжник”. У театрі на той час працювали актори А. Аршаров, І. Арбенін, Н. Данилова, а пізніше О. Сіверський, О. Муров, К. Петросян, В. Вікторський, які 1939 р. ввійшли до трупи професійного Рівненського українського музично-драматичного театру з частиною акторів приватної антрепризи на чолі із Зінаїдою Кельчевською-Шликовою. Репертуар залізничного театру складався з п’єс М. Горького, А. Чехова, О. Островського, Г. Квітки-Основ’яненка, І. Карпенка-Карого. Постановки п’єс цим молодим робітничим театром були значним мистецьким явищем культурного життя міста. Однак 1926 р. театр згорів. Частина акторів вступила до труп З. Кельчевської та антрепризи І. Поплавського, інші приєдналися до колективів В. Гриневського та О. Гояїнова. Ці професійні театри постійно гастролювали Польщею [7].

Рис. 2. Синагога на вул. Замковій

Значним театральним центром у ХХ ст. був Луцьк. У 1916 р. у самому замку за кошти військових збудували театр “Замок Любарта”. Це був дерев’яний літній театр, в якому паралельно із виставами показували “живі картини” – тобто це був ще й один із перших “електротеатрів” у Луцьку. У 1920-ті роки у Західну Волинь прибула велика частина наддніпрянської політичної еміграції. У критичних умовах виживання в еміграції професійні актори організовували численні мандрівні театральні трупи. У 1922 р. актор Кам’янець-Подільського театру Микола Айдарів утворив у Луцьку театр “Відродження”. На Волині діяли трупи М. Коморовського, Г. Березовського. Водночас тут виступали Український драматичний театр Івана Когутяка. 20-ті роки стали періодом театального піднесення на всій території Волинського воєводства. Представником професійної драматичної сцени Волинського воєводства у 1924–1926 рр. став польський міський театр ім. Словацького у Луцьку, створений на противагу потужним російським драматичним колективам у Рівному. Театр Словацького мав своє окреме приміщення (нинішня вулиця Богдана Хмельницького, ляльковий театр), розраховане на 250 глядацьких місць [4].

Волинський український театр М. Певного виник при луцькій “Провіті” у 1928 р. як аматорський гурток, а 1930 р. перетворився на професійний театр. Волинський український театр під орудою М. Певного щороку розпочинав театральний сезон 1 жовтня. До кожного сезону актори готували новий репертуар у приміщенні українського клубу “Рідна хата” в Луцьку. “Рідна хата” розташовувалася на теперішній вулиці Кривий Вал – одній з давніх вулиць луцького середмістя, яка простягається від Набережної до вулиці Глушець, перетинаючи вулиці Богдана Хмельницького та Лесі Українки. Тут також відбувались прем’єри, звідси театр вирушав на короткий об’їзд місцевостей котрогось із ближніх повітів. Волинський український театр був, власне, театром пересувним, а найголовнішою причиною цього була відсутність власного приміщення. Театр виїздив на гастролі восени, а повертався до Луцька навесні. Протягом кількох місяців театр відвідував не лише міста, а й більшість сіл Волині, кількість вистав перевищувала сотню; кожен спектакль збирав від 100 до 450 глядачів, залежно від „театральної зали”, бо часто роль такої зали і сцени відігравали пивні, парові млини, а то й великі клуні багатих господарств. Ці, здавалося б, несприятливі для гри акторів обставини додавали театрові популярності і визнання, і не лише серед українського населення [6].

Рис. 3. Інтер'єр театру ім. Словацького. 30-ті роки XX ст.

Давні театральні традиції має Житомир. Ще наприкінці XVIII ст. громадськість міста неодноразово порушувала питання про будівництво театру. У 1796 р. Житомир став центром Волинської губернії. Це одне із небагатьох міст України, в яких уже на початку XIX ст. існували театри. Відомо, що міський театр був заснований ще у 1809 р., у ньому виступали переважно польські трупи. Для прикладу, у Одесі театр виник у 1803 р., у Києві – 1805 р., Полтаві, Кам'янці-Подільському – 1810 р. [1] До найвідоміших колективів належав театр із села Романів, що біля Житомира. Урочисте відкриття театру відбулося 1809 р. на честь іменин Олександра I. Будівля театру була розташована на вулиці Великій Бердичівській, напроти виїзду на вулицю Пилипонську (пізніше перейменовану на Михайлівську). Театр був дерев'яний. Збудували його коштом громадян губернії. Театральне життя розвивалося досить активно, проте будівля після сорока років постійної експлуатації опинилася у такому стані, що потребувала не просто ремонту, а повної перебудови. 1842 р. приміщення театру повністю згоріло під час пожежі. На початку 50-х років у Петербурзі випадково переплутали Київ із Житомиром і виділили помилково на побудову театру велику грошову суму. Завдяки цій помилці на вулиці Бердичівській з'явився новий будинок театру відомого російського архітектора і таємного радника Івана Штромма. Новий театр урочисто відкрили 6 жовтня 1855 року. Новий зал був з чудовою акустикою, ложами бенуара та бельетажем, розрахований на 650 місць. До будівлі проклали вулицю, яку назвали театальною. Театр був розміщений на незначному підвищенні, до входу вели дев'ять сходинок, але раніше у несприятливу погоду, до входу, оздобленого навісом, можна було під'їхати каретою [3].

Наприкінці XIX ст. відбувався активний процес зародження та подальшого розвитку національних театрів народів, які проживали у Російській імперії, зокрема українського, польського, єврейського. На поживлення розвитку міста загалом і театрального життя зокрема вплинуло будівництво вузькоколійки "Житомир–Бердичів", яка пов'язала місто з мережею південно-західних залізниць. Навесні 1893 р. житомирську публіку охопила справжня театральна лихоманка, пов'язана з приїздом трупи М. Кропивницького. Старожили переказували, що з того часу в приміщенні театру з'явилися чавунні підпірки, які підтримували верхні яруси, аби ті не завалилися від надмірної кількості глядачів. Театральні вистави також проходили у літньому театрі Хорошанського. У найнасиченіші театральні сезони в місті могли одночасно виступати по декілька колективів. Для цього використовувалися сцени у приватних літніх садах, у будинку товариства взаємного кредиту тощо.

Рис. 4. Житомирський театр (нині міська філармонія) кін. XIX ст.

Висновки

У XIX–XX ст. жителі міст Волині мали змогу долучатися до театрального життя – приймали театри, що гастролювали, мали свої професійні або аматорські колективи. Це пов'язано ще і тим, що Волинь свого часу мала найбільшу кількість в Україні приватновласницьких містечок, де магнати традиційно мали театральні трупи. Із занепадом поміщицького ладу актори переходили у професійні театри або створювали місцеві аматорські колективи. Більшість містечок мали пристосовані театральні приміщення та літні майданчики. У першій половині XX ст. всі згадані вище повітові міста мали по одному спеціалізованому театральному приміщенню та декілька пристосованих приміщень (від гімназій до станцій пожежної охорони), а також літні театральні майданчики (що розміщувалися переважно у парках та приватних садибах). За місткістю найбільша театральна споруда була у Житомирі – 650 місць, а найменша – у Луцьку – 250 глядацьких місць. Це пов'язано з тим, що Житомир був губернським містом, а кількість жителів становила на кін. XIX ст. – понад 65 тис. жителів, відповідно у повітових містах Рівному – 24,5 тис. та Луцьку – 15,8 тис. жителів.

1. Проскураков В.І. *Архітектура українського театру. Простір і дія: монографія.* – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2001. – 564 с. 2. Прищепя О.П. *Вулицями Рівного: погляд у минуле.* – Рівне, 2006. – 223 с. 3. Прищепя О.П. *Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія.* – Рівне, 2010. – 287с. 4. Кучеря М.М., Степанюк С.М. *Український аматорський і професійний театральний рух на Волині (1921–1939 рр.).* 5. Жилінський І. *Історія театрального мистецтва Рівненщини.* – Рівне: Видавець О. Зень, 2009. – 660 с. 6. Степанюк С.М. *Діяльність Волинського українського театру (1928–1939) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр.* – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2008. – Вип. 17. – С. 320–327. 7. Степанюк С.М. *Гастролі німецьких театральних колективів на території Волинського воєводства (1928–1932 рр.).*